

УДК 351.863

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ткаченко Ю.В.

Черкаський державний технологічний університет

Данная статья посвящена исследованию природы и сущности экономической безопасности субъекта хозяйственной деятельности как экономической категории. Автором обобщены взгляды отечественных и зарубежных научных работников, и на этой основе обнаружены ряд самых распространенных подходов к проблеме обеспечения экономической безопасности.

This article is devoted research of nature and essence of economic security of subject of economic activity as economic category. By an author generalized predstavlenny looks of domestic and foreign research workers, and on this basis found out the row of the most widespread approaches to the problem of providing of economic security.

Актуальність теми дослідження. Проведені в Україні економічні реформи суттєво вплинули на фундаментальні основи життєдіяльності суспільства: відносини власності, управління, стимули, інтереси, право. Ліберальні п супроводжувалися важкими економічними потрясіннями, особливо фінансової системи, глибоким спадом виробництва, дестабілізацією валютного ринку, процесом саморуйнування сформованого господарського комплексу і системи управління ним. Ці й інші дестабілізуючі фактори створили загрозу системі економічної безпеки всієї країни в цілому. Однак найбільш вразливими виявились суб'єкти господарської діяльності, які, поряд із внутрішніми загрозами, пов'язаними, головним чином, із суб'єктивним фактором, зокрема, неефективністю управління, свідомими чи несвідомими діями працівників, що суперечать інтересам його діяльності, також зазнають впливу зовнішніх факторів, які також негативно позначаються на їх діяльності. Актуальність теми статті полягає в спробі узагальнити досвід вітчизняних та зарубіжних науковців і на основі їх фундаментальних наукових досліджень визначити природу і сутність поняття економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Ідеї вивчення проблем економічної безпеки почали активно досліджуватися в нашій країні з початком перебудови. Протягом 90-х років ХХ ст. спостерігалися процеси масового банкрутства підприємств, деградації всього господарського комплексу. Це викликало занепокоєння економістів та науковців, внаслідок чого активізувалися наукові дослідження у сфері забезпечення економічної безпеки, що має місце і нині, зокрема, значний вклад у дослідження даної проблеми здійснили Бандур С.І., Білоус О.Г., Варналій З.С., Гальчинський А.С., Геєць В.М., Єрмошенко М.М., Жаліло Я.А., Мунтіян В.І., Пастернак-Таранушенко, Шлемко В.Т. та ін. Серед провідних зарубіжних економістів, які займалися певними аспектами даної проблеми, варто відзначити таких, як Абалкін Л.І., Архипов А.І., Барабин В.В., Богданов І.Я., Глазьев С.Ю., Куликов С.Ю., Медведев В.А., Некар Д., Петров А.А., Пороховский А.А., Тамбовцев В.Л., Торре Дж. та ін.

Аналіз літератури і наукових джерел дозволяє зробити висновок про те, що найбільш системно досліджені соціально-філософські, загальнотеоретичні проблеми безпеки, однак досі не вироблено єдиного трактування сутності економічної безпеки суб'єктів господарювання, що визначає значимість і актуальність даної статті.

Мета статті – узагальнення досвіду провідних науковців у сфері економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, визначення природи і сутності даного поняття.

Виклад основного матеріалу. Потреба в безпеці, у захисті від небажаних зовнішніх впливів і внутрішніх змін на життя окремої людини, родини, майна, різних об'єднань людей, включаючи суспільство й державу, є однією із базових ключових потреб. В піраміді потреб А. Маслоу [1, с. 124] потреба в безпеці знаходиться на другому рівні. Потреби людей різноманітні й складні й включають основні фізіологічні потреби в їжі, одязі, теплі й безпеці; соціальні потреби у належності; особисті потреби в знаннях і самовираженні. Ці потреби – вихідні складові природи людини. Перші два рівні – потреби нижчого рівня або первинні потреби. Поки не задоволені первинні потреби, людина не переходить до задоволення вторинних потреб. Причому первинні потреби не замінюють одна одну. Теорія А. Маслоу пояснює, чому люди в якості мотиву своєї поведінки в певний момент часу мають задоволення певних потреб. Чим вище місце в ієрархічній піраміді має та чи інша потреба, тим менше її значимість у визначенні людської поведінки. Перебуваючи на другому місці після фізіологічних потреб, потреба в безпеці, захисті й упевненості є дуже важливою. Забезпечення безпеки може проявлятися як в забезпе-

ченні захисту від природних факторів, так і в економічному захисті. Сюди включені потреби: в організації, стабільності, у законі і порядку, у передбачуваності подій та у свободі від таких загрозливих сил, як хвороба, страх і хаос. Таким чином, ці потреби відображають зацікавленість у довгостроковому виживанні. Особливістю є те, що потреби зароджуються в підсвідомості, і людина керується підсвідомими стимулами. Придбання надійного житла, пошук гарної перспективної роботи є різними способами задоволення однієї й тієї ж потреби – відчувати себе захищеними.

Ключовим моментом у концепції ієрархії потреб А. Маслоу є те, що потреби ніколи не можуть бути задоволені за принципом "все або нічого". Потреби частково збігаються, і людина одночасно може бути мотивована через задоволення потреб двох і більше рівнів. А. Маслоу зробив припущення, що людина задовольняє свої потреби приблизно в такому співвідношенні: 85 % – фізіологічні, 70 % – потреби в безпеці, 50 % – потреби в належності, 40 % – потреби в повазі й 10 % – самореалізація [1, С. 126]. До того ж потреби, що входять до ієрархії, виникають поступово. Люди не просто задовольняють одну потребу за іншою, але одночасно частково задовольняють або частково не задовольняють їх. Слід також зазначити, що неважливо, наскільки високо просунулася людина в ієрархії потреб, якщо потреби більш низького рівня перестануть задовольнятися, людина повернеться на даний рівень і залишиться там, поки ці потреби не будуть у достатній мірі задоволені.

У кожний конкретний момент часу людина буде прагнути до задоволення тієї потреби, яка для нього є більш важливою або сильною. Перш ніж потреба наступного рівня стане найбільш потужним визначальним фактором в поведінці людини, повинна бути задоволена потреба більш низького рівня.

Відображення ситуації з безпекою у свідомості суб'єкта визначає його оцінку безпеки. Відповідно, остання можуть істотно відрізнятися від реальності залежно від повноти й глибини знань про ситуацію, про форми й силу впливу змін на стан тощо.

Найбільш розповсюдженим визначенням безпеки як базової категорії є визначення Л.І. Абалкіна. Це "такий стан суб'єкта, який означає, що ймовірність небажаної зміни будь-яких якостей суб'єкта, параметрів належного йому майна й зовнішнього середовища, що впливає на нього, невелика (менше визначеної межі). Залежно від того, яке поєднання параметрів життєдіяльності суб'єкта є для нього бажаним, буде змінюватися й конкретний зміст поняття "небажані зміни". У загальному випадку до них відносяться ті, які віддаляють суб'єкт від його бажаного стану" [2, с. 12].

У даному визначенні оцінка безпеки винятково суб'єктивна. Суб'єкт сам приймає рішення: чи задоволена його потреба в безпеці чи ні. Це рішення він приймає або на основі досвіду й інтуїції, або за допомогою спеціального дослідження ситуації з допомогою професіоналів. Оцінка безпеки, якою оперує суб'єкт, спонукає його до пошуку шляхів підвищення безпеки або дозволяє перевести цю активність і ресурси на задоволення потреб вищого рівня.

Безпека громадянина залежить від здатності кожної з підсистем – ринку й держави – протидіяти зовнішнім впливам і підсилювати позитивні зв'язки, що сприяють зміцненню економічної безпеки громадянина.

Усе вище викладене може застосовуватись для визначення економічної безпеки особистості. Що ж стосується інших суб'єктів суспільства, то більшість дослідників ранжують економічну безпеку за рівнями, зокрема виділяють безпеку підприємства, територіального утворення (регіону) і держави (суспільства) в цілому. Кожний з цих суб'єктів являє собою відкриту систему.

Економічна безпека індивіда ставиться під загрозу у випадку, якщо індивід втрачає доступ до виробничих ресурсів (земля, капітал, робоча сила, технологія); якщо належна індивіду власність насильно в нього відбирається або знищується; якщо індивід не може скористатися наданими йому правами в силу втрати працездатності.

Таким чином, ключовим у понятті економічної безпеки, на думку закордонних фахівців, є забезпечення суверенітету (незалежності) держави й свободи у прийнятті рішень як у внутрішньополітичній сфері, так і в міжнародних питаннях. Слід зазначити, що при такій постановці питання економічна безпека трактується, насамперед, як захищеність інтересів держави.

Як уважають американські фахівці, економічна безпека повинна відповідати, принаймні, двом умовам:

- по-перше, це збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку господарства;
- по-друге, це можливість зберегти вже досягнутий рівень життя населення і забезпечити його подальше підвищення.

Бачення проблем економічної безпеки вітчизняними фахівцями визначається в основному процесами політичної й соціально-економічної трансформації, що відбуваються в нашій країні.

Економічна безпека – визначальна складова національної безпеки України, її системоутворюючий чинник. Науково обґрунтовані підходи до її забезпечення подані в Концепції національної безпеки

України, схваленій Верховною Радою в січні 1997 року [3]. В ній визначено національні економічні інтереси, існуючі внутрішні та зовнішні загрози їх реалізації, основні напрями державної політики національної безпеки України в економічній сфері. З огляду на прогнозовані соціально-економічні та інші перспективи розвитку України на період до 2010 року, які сьогодні розглядаються, ці підходи є актуальними. Вони складатимуть науково-методологічну та державно-правову основу для подальшої розробки та реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки України.

Проблеми економічної безпеки України почали викликати підвищений інтерес дослідників в 90-ті роки, що в першу чергу було пов'язане з погіршенням соціально-економічного стану країни, помітним ослабленням її економічних позицій у світі. Були зроблені спроби сформулювати концепцію економічної безпеки, визначити різні її складові і аспекти, оцінити найбільш важливі наслідки загроз економічної безпеки, намітити стратегію й конкретні заходи для її забезпечення.

У підсумку сформувався досить широкий спектр досліджень практично зі всіх питань, пов'язаних з економічною безпекою, починаючи від визначення поняття й закінчуючи спробами дати кількісну оцінку стану й динаміки економічної безпеки країни. Однак, у науковій літературі так і не було вироблено єдиного визначення поняття економічної безпеки.

В Наказі Міністерства Економіки України від 02.03.2007 р. № 60 "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України" визначено, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [3].

В.М. Геєць визначає, що економічна безпека – це провідна складова національної безпеки, яка відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою [4, с. 489].

Я. Жаліло економічну безпеку трактує, як "складну багатофакторну категорію, яка характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб власного населення держави на якомусь визначеному рівні, з метою протистояння дестабілізуючій дії різноманітних чинників, внутрішніх та зовнішніх, а також з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання" [5, с. 54].

А. Степаненко і М. Герасимов під економічною безпекою розуміють такий стан економіки, що забезпечує її зовнішню і внутрішню стабільність [6, С. 39].

М. Єрмошенко в своєму дослідженні говорить про те, що у поняття "економічна безпека" входить "і власне економічна безпека, і фінансова, і соціальна, і екологічна, і науково-технологічна та ін." [7, с. 29].

Г. Пастернак-Таранушенко трактує економічну безпеку як "стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для гідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців" [8, с. 112].

У монографії В.І. Мунтіяна здійснене системне наукове дослідження проблеми економічної безпеки України як провідної складової національної безпеки в усьому комплексі питань, пов'язаних із визначенням її чинників, поточного стану та напрямків забезпечення на усіх рівнях.

Як головну ознаку стану економічної безпеки В.І. Мунтіян розглядає постійний та стабільний розвиток національної економіки. На його думку, основними складовими економічної безпеки України є сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, технологічна, продовольча, демографічна безпека та ін. [9, с. 88].

Економічна безпека, яка є вирішальним, базисним поняттям національної безпеки, разом з тим, нерозривно взаємозалежна і взаємодіє з іншими її складовими (оборонною, політичною, інформаційною, інтелектуальною, правовою тощо). Отже, економічна безпека – це складна "синтетична" категорія, що залишається відносно навіть у найбільш економічно розвинутих і соціально стабільних країнах із сталим політичним режимом [5, с. 53].

Висновки. Таким чином, у категорії "економічна безпека" відображаються властивості, явища і процеси економічного, політичного та іншого характеру, у тому числі пов'язані зі процесами прогнозування, управління, маркетингу, спеціальних галузей і розділів права.

Аналіз наукових джерел дозволив виявити ряд найпоширеніших підходів до проблеми забезпечення економічної безпеки. Перший підхід сформувався як наслідок протистояння "двох систем". Відповідно до цього підходу, економічна безпека розуміється як забезпечення життєздатності економіки країни в умовах воєнних дій, а в мирний період – як забезпечення виживання країни у випадку природних стихій або екологічних катастроф. На Заході досить широко розповсюджений підхід, у рамках якого економічна безпека трактується як забезпечення стійкості національних економік в умовах світових економічних криз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маслоу А. Мотивация и личность. – С.Пб.: Питер, 2003. – С. 124-126.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 12.
3. www.rada.gov.ua.
4. Перехідна економіка / За ред. В.М. Гейця. – К., 2003. – С. 438-509.
5. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: НІСД, 2003. – С. 53-87.
6. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 39-54.
7. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. – С. 26.
8. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. – К.: Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. – С. 112.
9. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.